

Ruilrechtvaardigheid

Het recht is te belangrijk om aan juristen over te laten. Dat voel ik, als ik opheldering vraag over de twee maten waarmee in het economische leven gemeten wordt.

In de privaatrechtelijke sfeer domineert de maat van de ruilrechtvaardigheid. Het recht ontleent hier een hoge mate van legitimatie aan de aansluiting bij wat er in de maatschappij leeft aan 'goed koopmansgebruik' en aanverwante rechtsgevoelens. De loop van die gevoelens wordt gepeild (en waar nodig uitgebaggerd en bebakend) in een rechtsgeleerde dialoog inzake noties als de 'zorgvuldigheid die het maatschappelijk verkeer betaamt'.

Heel mooi, allemaal, en zelfs voor economen begrijpelijk: het gaat over ruil, over transacties in de ruimste zin des woords, over de voorwaarden waaronder prestaties en contra-prestaties evenwichtig en rechtvaardig verdeeld worden, in termen van geld, goederen of (weder)diensten. Ruil is economen dierbaar, want ruil is tweezijdig ('it takes two to tango'), en de weegschaal waarop het evenwicht tot stand komt laat zich ijken met 'checks als balances', als noties van ruilrechtvaardigheid. Ruil straft bovendien ruilstrategisch gedrag af, door partijen te dwingen hun voorkeuren te openbaren.

Maar dan het publiek recht. Omdat transacties in de publiekrechtelijke sfeer niet mogelijk – ? – of wenselijk – ?? – zouden zijn, geldt hier een andere maat: de verdelende rechtvaardigheid. Die houdt in dat de overheid éénzijdig – krachtens de wet – onze nutsbeleving interpreteert, en op grond daarvan een verdelingsbeleid formuleert. Maar legitimeert het parlement dat dan niet, als 'collectieve tegenpartij'? Dat is een fictie die Lindblom heeft afgedaan als 'democratic theory that confuses hope with fact' (*Politics and Markets*, blz. 131). Die feiten zijn dat (1) het politieke proces niet noodzakelijk evenwicht schept, dat (2) interpersonele nutsvergelijkingen onbewijsbaar zijn en (3) hoe dan ook aan het oog onttrokken blijven als we de band tussen beslissen, betalen en genieten doorsnijden, waardoor het strategisch gedrag vrij baan krijgt, en dat (4) criteria voor een aanvaardbare verdeling alleen daarom al ontoetsbaar blijven.

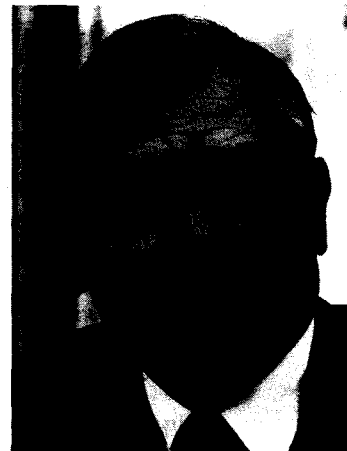
De notie van verdelende rechtvaardigheid stamt uit de dagen dat het beperkte takenpakket van de overheid inderdaad niet individueel verrekenbaar was, en utilitaristen (nutsvergelijkers) als Bentham een nette manier zochten om de kosten daarvan om te slaan: dat moest dan naar 'draagkracht'. Die denklijn is klakkeloos voortgezet toen de belastingwetgever een ruimer takenpakket van individueel toerekenbare particuliere voorzieningen en inkomensoverdrachten ging bekostigen. De onvergelijkbaarheid van het nut is daarbij weggewoven met de fictie dat wet en uitvoering zich zouden kunnen richten op herkenbare doelgroepen (de modale man; de alleenstaande met één tandeborstel), die mensen met vergelijkbare nutsbelevingen zouden

representeren. Nu de individualisering ook die fictie heeft verkruijmd begint het drijfzand van de verdelende rechtvaardigheid ons mee te zuigen in fraude en frustratie. Het wordt tijd om opnieuw na te denken over die vraagtekens bij de mogelijkheid en de wenselijkheid van een meer individualiserende, op expliciete ruil-transacties ingerichte verzorgingsstaat.

Knut Wicksell pleitte al een eeuw geleden om ruilrechtvaardigheid – 'Gleichheit zwischen Leistung und Gegenleistung' – meer krediet te geven als criterium voor overheidsinterventies in het economische leven. Dat kàn, door een ruimere toepassing van het profijtbeginsel in de voorzienings sfeer, en door een scherper transactiebeleid in de sfeer van de overdrachten ('ook uw uitkering is geconditioneerd aan een redelijke tegenprestatie'). De vraag is of het ook wenselijk is, nu Wicksell's voornaamste conditie – dat de onderliggende machtsverdeling aanvaardbaar zou zijn – inmiddels een eindweegs is vervuld. Sterker nog, een verdere voortgang in de spreiding van inkomen en macht is waarschijnlijk meer gebaat bij een sterkere nadruk op (tegen)prestaties en op een nondiscriminatoire arbeidsparticipatie dan bij een verdere herverdeling van verdiende inkomens. Ook de legitimatie groeit: wie die tegenprestatie weigert, of frauderend gesnapt wordt krijgt 'zijn verdiende loon'.

'Ja, maar de rechtsstaat dan?', hoor ik de juristen. 'Hoe zit het met de rechtsbescherming in de transactiestaat?' Die moeten we opnieuw doordenken, ja, maar bedenk daarbij dat het vervagen van doelgroepen meebrengt dat overheid, belangenorganisaties en burgers elkaar bij voortduring gijzelen in calculerend gedrag, tenzij we hen uitlokken om in wederkerige transacties hun werkelijke voorkeuren te openbaren. De rechtsfilosofische vraag waar het uiteindelijk om gaat is of en in hoeverre er niet méér recht te vinden zou zijn in een zekere mate van reprivatisering van het administratieve recht. Meer recht in het ijken van transactievoorwaarden, dan in het toetsen aan achterhaalde ficties.

Over dit soort zaken ging *Kerntaken: van verzorgingsstaat naar transactiestaat*¹, de oratie waarmee ik onlangs mijn Rotterdamse herintreding vierde. En zo heb ik aan deze vijftigste column voor ESB dan toch eindelijk een gratis commercial overgehouden. Ook dat is ruilrechtvaardigheid.



D.J. Wolfson

1. Verkrijgbaar bij Wolters-Noordhoff te Groningen.